

Det fremmede ord og dets anvendelighed

En læsning af Bachtin som sprogteoretiker

M.M.Bachtin er især kendt og brugt som litteraturens teoretiker. I en ren sprogvidenskabelig sammenhæng støder man sjældent på hans navn; og det på trods af at hans udgangspunkt altid er sproget, og at han har skabt vigtige sprogteoretiske begreber som metalingvistik, talegenrer og det dialogiske ord. Disse begreber har naturligvis en central plads i Bachtin-forskningen, men synsvinklen er næsten overvejende litteraturvidenskabelig eller filosofisk; lingvister har nærmest overset Bachtin.¹

Denne skævhed skal tages op i denne artikel som med udgangspunkt i Bachtins sprogteorier, slovo-teorierne, skal diskutere et vigtigt, men overset sprogteoretisk begreb, det fremmede ord, på russisk »*чужое слово*«, for at anskueliggøre det og operationalisere det i en semantisk model; men først skal Bachtin placeres i en sprogvidenskabelig sammenhæng og hans ofte lemfældigt brugte sprogbegreber forsøges defineret.

Bachtin har flere steder kritiseret og taget afstand fra det han kalder »den rene lingvistik.«² Ved den rene lingvistik forstår Bachtin den lingvistik der ser på sproget som isoleret fra den daglige brug, som isoleret system, og som ignorerer de dialogiske forhold i sproget. Hermed tager Bachtin afstand fra samtidige sprogvidenskabelige retninger, specielt strukturalismen og Saussure.³ I modsætning til disse vil Bachtin se på sproget som dialog, på sproget som en evigt foranderlig, levende størrelse i daglig brug, som betydningsbærende standpunkter i et kommunikativt vekselvirkningsforhold:

»Selve vores idé, tanke – både den filosofiske, videnskabelige og kunstneriske – vokser ud af og dannes i en proces af vekselvirkning og kamp mellem fremmede ideer og tanker, og dette kan ikke undgå at finde sin afspejling i vores tankers og ideers verbale udtryksformer.«⁴

Med sin afstandtagen fra strukturalisternes isolering af sproget som system og sin fokusering på sproget i dagligdags brug placerer Bachtin sig i den daglig-

sprogfilosofiske tradition ved siden af navne som Wittgenstein, Austin og Searle; interessant er det at han gør det uden tilsyneladende at kende noget til disse sprogfilosoffer.⁵

Når man beskæftiger sig med Bachtin som sprogteoretiker, må man også nævne Volosjinovs navn. Volosjinov var medlem af Bachtinkredsen, og det diskuteres stadig om nogle af Bachtins værker blev udgivet i hans navn, en diskussion som synes frugtesløs,⁶ og som jeg derfor heller ikke vil komme yderligere ind på her. Volosjinov var i højere grad end Bachtin sprogvidenskabsmand, og deres teorier omkring ordet, slovo, som kommunikationsrummet mellem en afsender og en modtager ligger tæt på hinanden; således bruger de begge metaforen »bro« om dette sprogrum. Volosjinov beskæftiger sig dog ikke specifikt med det fremmede ord, *чужое* slovo, som Bachtin gør det, hvorfor han ikke vil blive yderligere berørt her.⁷

Sprogområder

Bachtins sprogteorier kan opdeles i fire hovedområder, en kategorisering som Bachtin ikke selv har foretaget, men som passer ind i en moderne sprogvidenskabelig opfattelse: sprog som erkendelse, sprog som handling, sprog som kommunikation og sprog som tegn.⁸

Sproget som mødested for to ansvarlige bevidstheder kunne være overskriften på Bachtins forståelse af *sprog som erkendelse*. Denne forståelse af sprog går gennem hele Bachtins forfatterskab. Man kan sige at erkendelsen ligger i det dialogiske sprogrum mellem jeg'et og en anden. Denne anden, du'et, andetheden, er obligatorisk i jeg'ets forståelse af sig selv og omverdenen. Vi kan ikke erkende uden om denne anden.⁹ Bachtin skriver om denne selverkendelse:

»... at være, det vil sige at være for en anden og gennem en anden – for sig selv. Mennesket har ikke noget indre suverænt territorium, han befinder sig altid helt og altid på grænsen, og idet han ser ind i sig selv, ser han ind i øjnene på en anden og med en andens øjne« (*EST*, p.317).

Redskabet til denne erkendelse er sproget i brug, det dialogiske ord.

Det dialogiske ord er også nøglebegrebet i Bachtins teorier om *sproget som handling*. At vi handler når vi bruger sproget er blevet nedfældet som teori af J.L.Austin og senere videreudviklet af John R.Searle.¹⁰ Også Ludwig Wittgenstein har med sine sprogpil argumenteret for denne opfattelse af sprog som handling.¹¹ Bachtin opfattede også sproget i brug, det dialogiske ord, som

handling. Han argumenterer for hvordan vi med sproget, dvs. via sproghandlinger som hos Bachtin kategoriseres i det han kalder talegenrer (se senere), søger at opnå en reaktion fra vores samtalepartner, den anden, ved at bønfalde, rose, befale osv. Disse sproghandlinger er netop dialogiske fordi de forventer et svar, en reaktion, en handling, og han skriver herom at enhver ytring kræver andres aktive 'svarforståelse', også selvom den er tavs, eller 'svarhandling': »Den talende afslutter sin ytring for at give ordet til en anden eller give plads for en aktiv svarforståelse« (EST, p.250).

Bachtins teorier om sprog er ikke mindst en *kommunikationsteori*. Bachtin arbejder med de tre hovedelementer i kommunikationen: en afsender, en meddelelse og en modtager. Afsender hedder hos Bachtin autor, meddelelse hedder ytring og modtager hedder adressat. Afgørende betydning i denne kommunikationsteori har adressaten og hans forståelse, idet vi alle er adressater. Kun Adam har ifølge Bachtin ikke haft denne oplevelse. Bachtin indfører også begrebet superadressat, eller på russisk overadressat (russisk: 'nadadresat'). Superadressaten er en tredje part i dialogen, en distant størrelse, som dog ikke kan negligeres i kommunikationen. Det bliver hos Bachtin en lidt metafysisk størrelse som defineres dels som en sidste moralsk overdommer, dels som »folket«, dels som Gud.

Et meget vigtigt begreb i Bachtins kommunikationsteori er ytringen. Han bruger en stor del af sin artikel om talegenrer, (»Problema rečevych žanrov« i EST), som er hans mest sprogvitenskabelige værk, til at definere begrebet. Ytring skal hos Bachtin ikke forstås snævert lingvistisk, men som den afsluttede kommunikationshelhed i det dialogiske rum mellem afsender og modtager, dvs. mellem autor og adressat, mellem jeg'et og du'et. Det kan være et enkelt ord, men det kan også være et helt litterært værk, altså en tekst.

Det er oplagt at sætte Bachtins kommunikationsteori på model. Han har ikke selv gjort det, Bachtin var imod modeller, men det har andre. F.eks. har Tzvetan Todorov stillet Bachtins kommunikationselementer op i en model over for Roman Jacobsons kommunikationsmodel.¹² Senest har Anker Gemzøe diskuteret og fornyet denne modelopstilling.¹³ En sammenligning af Bachtins opfattelse af litteratur som kommunikation med Lotmans er foretaget af Allan Reid.¹⁴

Bachtins samlede teorier kan læses som en semiotik i bred forstand,¹⁵ fra forståelsen af mennesket og dets handlinger som tegn, til forståelsen af teksten og sproget som tegn, men Bachtin er også semiotiker i en mere snæver sprogvitenskabelig forstand. Selv om det især er Volosjinovs bog om marxisme og sprogfilosofi¹⁶ man forbinder med opfattelsen af sprog som tegn, kan Bachtinsignerede værker også læses som sprogspecifik semiotik. Bachtin gjorde op med Saussures tegnforståelse og ligger nærmere Peirces semiotik end Saus-

suers, især derved at han ligesom Peirce forstår betydning som tegn oversat til et andet tegnsystem.¹⁷

Også i sin opfattelse af tegnet lægger Bachtin vægt på det dialogiske vekselvirkningsforhold mellem et jeg og et du, her manifesteret som forståelse:

»Ikke et eneste naturfænomen har betydning. Kun tegn ... har betydninger. Derfor begynder ethvert studie af tegn med forståelse, uanset hvilken retning det så senere har taget« (*TsP*, p.54-55).

Man bør også her sætte fokus på det dialogiske ord som tegn. I det dialogiske ord mødes jeg'ets ord med du'ets ord, jeg som tegn mødes med dig som tegn. Du'ets ord, som hos Bachtin også kaldes den andens ord eller det fremmede ord, ser jeg som et vigtigt semiotisk og sprogvidenskabeligt begreb; et begreb som er blevet negligeret eller undervurderet i Bachtin-forskningen og sprogvidenskaben.

Terminologi

Bachtins navn forbindes med mange fagtermer som bruges inden for især litteraturvidenskaben: polyfoni, karnevalisering, kronotop m.fl. Også mange *sprogvidenskabelige termer* bærer Bachtins navn; nogle af disse har han selv skabt, nogle har andre skabt ud fra hans teorier, nogle har gennem oversættelse fået en ny betegnelse med et andet betydningsområde end Bachtins oprindelige, russiske. Alt dette er med til at skabe forvirring og manglende præcision i terminologien inden for Bachtin-forskningen, ikke mindst inden for sprogvidenskaben. Bachtin er selv delvis medskyldig i den manglende præcision, idet han undertiden bruger flere betegnelser for samme begreb, ikke er konsekvent i sin brug af begreber og er utilbøjelig til at definere sine begreber.

Begrebet *metalingvistik* introducerede Bachtin i sin bog om Dostojevskij¹⁸ til studiet af ordstrukturen i den polyfone roman. Det er et af de Bachtin-begreber der gennem oversættelse har fået en anden betegnelse, *translingvistik*.¹⁹ Todorov sidestiller det meget rigtigt med pragmatikstudiet, »pragmatics«, og kalder Bachtin for »the modern founder of this discipline.«²⁰ *Metalingvistik* som betjener sig af lingvistikens resultater, defineres af Bachtin som »det endnu ikke i enkeltdiscipliner adskilte studium af de sider af sprogets liv, som – og det med rette – overskrider lingvistikens grænser« (*PPD*, p.395). *Metalingvistik* studerer altså ikke ordet i sprogsystemet, men i det Bachtin kalder »selve sfæren af dialogisk interaktion ... der hvor ordet virkelig lever« (*PPD*, p.418).

I Dostojevskij-bogen bruges metalingvistikken til studiet af specielt *det tostemmige ord*, et andet af Bachtins vigtige sprogbegreber. At et ord er enstemmigt vil ifølge Bachtin sige at det er direkte rettet mod talens genstand. At et ord er tostemmigt vil i modsætning hertil sige at det både er rettet mod talens genstand, det er ifølge Bachtin den almindelige forståelse af ordet, og mod et andet ord, mod et fremmed ord, mod fremmed tale, mod en fremmed kontekst. Ordets potentielle tostemmighed kan udnyttes aktivt kunstnerisk som i den polyfone roman, hvilket Bachtin viser med sit berømte skema over det enstemmige og tostemmige ord (*PPD*, p.414-15), men afsættet for dette begreb har Bachtin taget i sprogbrugen.

Ytringen er et af hovedbegreberne i Bachtins sprogteorier; han er ofte blevet kaldt »ytringens teoretiker«. ²¹ Ytringen formes på baggrund af det Bachtin kalder dialogiseret *raznorečie*, et begreb den samtidige traditionelle lingvistik og stilistik har ignoreret, og samtidig et af de begreber der gennem oversættelse har fået en anden betegnelse. *Raznorečie* betyder direkte oversat forskelligtale, men har gennem engelsk fået betegnelsen *heteroglossia*, hvilket både er godt og skidt. Godt fordi udtrykket er næsten uoversætteligt og man med det latinske udtryk får et specielt Bachtin-begreb; skidt fordi 2.leddets betydning af »tale« går tabt. Bachtin bruger faktisk både udtrykket *raznorečie* (forskelligtale) og *raznojazyčie* (forskelligsprog). ²² *Raznorečie* er overbegrebet for lagdelingen af sproget i forskellige tale typer (dvs. genrer, argot'er, jargoner, sociolekter, kronolekter osv.) manifesteret som ytringer i sprogbrugen, dvs. en indre lagdeling af ethvert (national)sprog på ethvert givet tidspunkt i dets historiske eksistens, en lagdeling som er en nødvendig forudsætning for roman-genren som kan udnytte det stilistisk (*VLIE*, p.76f).

Talegenrer er endnu et af Bachtins bidrag til sprogvidenskabens begrebsapparat. ²³ Bachtin definerer talegenrer som »typiske former for ytringer« (*EST*, p.257). Vi taler ifølge Bachtin kun i talegenrer; vi behersker talegenrerne lige så godt som vores modersmål. At lære at tale er at lære at lave ytringer og forme dem i talegenrer. Talegenrer er forskellige fra sprogformer. Sprogformer er faste og normative, talegenrer er mere fleksible og frie. Eksempler på talegenrer er hilsner, lykønskninger, informationer om helbred mm. Bachtins talegenrer lægger sig tæt op ad Austin/Searles talehandlinger, men adskiller sig fra disse ved ikke at lægge så meget vægt på talens illokutionære hensigt som på de stilskabende og kompositionelle træk. Derved bliver Bachtins talegenrer også kvantitativt en større og mere varieret gruppe, selvom han ikke selv opregner dem som sådan.

Bachtins sprogteorier er slovo-teorier. Slovo betyder direkte oversat ord (ental); men i en bachtinsk kontekst betyder det foruden ord også sprog, diskurs, og undertiden sidestilles det med ytring. Slovo kan på russisk desuden

have en (kirkeslavisk) klang af noget religiøst, noget i retning af »ORDET«, en medbetydning der passer godt ind i den bachtinske tankeverden. Derfor er oversættelsen til det danske »ord« adekvat, idet vi også på dansk ved ord kan forstå diskurs, sprog og »det levende ord.« I de fleste oversættelser af Bachtin bliver slovo oversat til diskurs, desværre oftest uden en nærmere definition af begrebet. Diskurs skal i bachtinsk forstand forstås som den verbale kommunikation der foregår mellem mindst to positionsmanifesterende individer, med hans egne ord er »diskurs (slovo) ... sproget i dets konkrete og levende samletthed« (PPD, p.395).²⁴ En mere præcis, omend metaforisk, beskrivelse af det bachtinske slovo-begreb, gives af Volosjinov:

»Ordet [slovo] er en bro mellem mig og en anden. Mens den ene ende bestemmes af mig, bestemmes den anden af min samtalepartner. Ordet er fællesterritorium mellem den talende og hans samtalepartner.«²⁵

Bachtins sprogvidenskab er en metalingvistik der studerer ordet (slovo) i »selve sfæren af dialogisk interaktion ... Ordet er ikke en ting, men et evigt foranderligt medium for dialogisk samvær« (PPD, p.418). Fokus i alle Bachtins teorier ligger på denne sprogets, ordets, slovos dialogicitet, dvs. på *dialogisme*begrebet. Bachtin giver aldrig selv en præcis definition på dialogismebegrebet, men skriver i et af sine sidste arbejder om dialogiske forhold:

»Dialogiske forhold – det er (meningsmæssige) forhold mellem alle mulige ytringer i talesamvær. Lige meget hvilke to ytringer vi sammenstiller på et meningsmæssigt plan ... vil de indgå i et dialogisk forhold« (TsP, p.58).

Kristeva kalder Bachtins dialogiske sloveteorier *diskursteorier* og karakteriserer hans dialogismebegreb som »den term der betegner diskursernes dobbelte tilhørsforhold til et »jeg« og til den anden...«²⁶ Et andet sted definerer hun dialogisme som det begreb der identificerer det at skrive som *intertekstualitet*.²⁷ Todorov tager intertekstualitetsbegrebet op og sidestiller det med *dialogisk* og forbinder det med ytringens dialogiske forhold til andre ytringer.²⁸ Norman Fairclough sidestiller noget misvisende intertekstuel med translingvistisk,²⁹ men ligger ellers på linje med Kristevas intertekstualitetsforståelse.

Man kan godt tale om Bachtins diskursteorier, om hans intertekstualitetsbegreb, men så har man placeret ham diffust i en ikke præcist defineret diskurstradition og løber ind i begrebsforvirring som vist ovenfor. Bedre er det at tale om Bachtins *sloveteorier om det dialogiske ord*; så har man placeret ham sprogvidenskabeligt som sprogbrugsteoretiker, afgrænset ham i forhold til an-

dre sprogvidenskabelige traditioner og markeret at han har sin egen terminologi. Ikke mindst fordi det dialogiske er samlebegrebet for Bachtins teorier og grundlaget for hele hans terminologi er det vigtigt at fastholde dette i begrebsbrugen.

Udgangspunktet for Bachtins dialogiske teorier er at eksistensens minimum er to: at leve vil sige at deltage i en dialog (*EST*, p.318); dialogen er et fællesterritorium hvor der foregår en kamp mellem jetg'ets og du'ets ord, mellem mit ord og dit ord, det fremmede ord.

Det fremmede ord – Cuzoe slovo

Bachtin skabte begrebet det fremmede ord for at bruge det som stilistisk værktøj i analysen af den polyfone roman. Det er et vigtigt begreb for den polyfone roman og tostemmigheden hvis ene stemme er rettet mod det fremmede ord. Bachtin beskriver det fremmede ord således:

»... ethvert levende ord står ikke alene over for sin genstand: mellem ordet og genstanden, ordet og den talende personlighed, er der afsat en elastisk, ofte vanskeligt gennemtrængelig kreds af andre fremmede ord om den samme genstand, om det samme tema« (*VLIE*, p.89).

Bachtin koncentrerer sin opmærksomhed omkring slovos, ordets, dialogiske orientering mellem fremmede ord for at se hvordan det kan udnyttes kunstnerisk i romanen. Med Bachtins ord kender slovo i traditionel forstand kun sig selv, sin egen kontekst, og slovo uden for konteksten er neutralt. Det direkte ord i traditionel forstand står direkte over for sin genstand; der ligger intet i mellem dem, der er intet der blander sig. Men ethvert levende ord, det dialogiske ord, står ikke ansigt til ansigt med sin genstand, det det skal benævne; mellem det levende ord og genstanden står en kreds af fremmede ord om det samme emne, den samme genstand. Ethvert konkret ord i levende kommunikation, dvs. en ytring, finder at den genstand den er rettet mod allerede er vurderet i lyset af allerede udtalte fremmede ord om det. Det mod sin genstand rettede ord indgår i en dialogisk kreds af fremmede ord, fremmede accenter, nuancer, og

»indflettes i deres udviklede vekselvirkningsforhold, flyder sammen med nogle, stødes bort af andre, krydses med nogle tredje; og alt dette skaber hovedsageligt ordet ...« (*VLIE*, p.90).

Ordets dialogiske orientering er typisk for ethvert kommunikativt ord. Hvis man forestiller sig at ordet, benævneren, på vej mod sin genstand, det benævnte, kan komme fra flere sider, ad flere veje, i flere retninger, så mødes det overalt af fremmede ord og kan ikke undgå at støde sammen med dem i en indbyrdes vekselvirkning. Man kan forestille sig et mikroskopisk billede af små molekyler, slovo i en farve, **euзoe** slovo i en anden, drøne rundt mellem hinanden i et slags forhindringsløb, men der er en form for system i det, for de har alle sammen samme mål. Bachtins billede med Adam som den eneste der kan undgå denne dialgiske vekselorientering med fremmede ord i genstanden er meget illustrativt (*VLIE*, p.92). Vores slovo, med undtagelse af Adams, vokser op i dialogen og formes i dialogisk vekselvirkning med fremmede ord i genstanden. Ethvert ord, slovo, forventer et svar og er derfor allerede før svaret under indflydelse af svarordet. Det er direkte baseret på det kommende svarord, det fremprovokerer et svar; da ordet selv er et svarord, dannes det i en atmosfære af det allerede sagte, men samtidig, idet det igen forventer et svar, bestemmes det af det endnu ikke sagte, foregribende svarord. Dvs. at svarbegrebet er en væsentlig kraft i den aktive dannelse af ordet.

Det samme er forståelsesbegrebet. Ifølge Bachtin er passiv forståelse ingen forståelse, i levende kommunikation er enhver konkret forståelse aktiv. Forståelse og svar er dialektisk forbundne, den ene er ikke mulig uden den anden. Den talende stræber efter at orientere sit slovo, som har en af ham defineret horisont, ind i en fremmed horisont, nemlig den forståendes, modtagerens, horisont, og indgår således i et dialogisk forhold med momenter af denne horisont. Det vil med andre ord sige, at den talende trænger ind i tilhørerens horisont, bygger sit udsagn på fremmed territorium, på tilhørerens apperceptiviske baggrund.

Slovo mødes således dels med det fremmede ord i selve genstanden og dels med det fremmede ord i tilhørerens svar. På denne måde er ordet indre dialogiseret i mere end én forstand. Det dialogiske forhold til det fremmede ord i genstanden og til det fremmede ord i tilhørerens svar er tæt sammenflettede. Derfor lever ordet altid på grænsen af sin egen og en fremmed kontekst. Denne dialogiske vekselorientering danner ordets semantiske og syntaktiske struktur, og det er det der kan udnyttes kunstnerisk i romanen, mens poetisk stil ifølge Bachtin er afskåret fra enhver vekselvirkning (interaktion) med fremmede ord; der må ikke være nogen forbehold eller distance. Mit ord er aldrig helt mit eget, jeg deler det med andre.

Bachtin giver aldrig en hel præcis definition på **euзoe** slovo, og det kan være svært oversætteligt. På engelsk oversættes det til »alien word«, hvilket kan være misvisende, idet der intet aggressivt eller negativt er i det. På engelsk er der to begreber der modsvarer vores *fremmed*, nemlig *alien* og *foreign*, vores

fremmed har fælles semantisk område med begge disse begreber, men samtidig er der en betydning i det danske som ikke ligger i de engelske begreber, nemlig andethed, noget uden for mig; vi har det i udtryk som »lege komme-fremmede«, vi får fremmede (=gæster). Samtidig har vi modsætningen mellem komposita og nominalhelhed bestående af adjektiv plus substantiv: *frem-medord* over for *fremmed ord*. Denne betydningsforskel kan man ikke spille på på engelsk; derfor er oversættelse til dansk fremmed ord ikke så dårlig endda.

Det vil sige det fremmede ord, **euзoe slovo**, er ethvert ord der ikke er mit, men der er altid spor af det i mit ord. Mit ord er således også **euзoe slovo** for alle andre, ligesom der er spor af mine ord i deres ord. Bachtin bruger mange forskellige udtryk for denne ide, fremmed ord (**euзoe slovo**), fremmed tale (**euзaja ree'**), en andens ord ('slovo drugogo'). Selvom Bachtin ikke laver et skarpt skel mellem disse begreber og ikke definerer dem klart i forhold til hinanden, og undertiden synes at bruge dem i flæng, kan man dog godt ud fra en nærlæsning på russisk se et mønster der kan motivere en begrundelse for at der er forskel på de tre begreber.

'Slovo drugogo', en andens ord, bliver det generelle overbegreb som forbindes med det eksistentielle i ideen, jeg over for en anden; **euзaja ree'**, fremmed tale, er overvejende det mere konkrete stilistiske begreb, Bachtin har brug for i sin romanpoetik når han skal tale om replikker og gengivelse af andres replikker.³⁰ **Euзoe slovo** er det mest brugte begreb, og det bruges af Bachtin om både ordmaterialet, i saussuresk forstand om langue, og om den kommunikative brug af det som ytringer, diskursen, i saussuresk forstand parole. Man kan sige at i det bachtinske univers er **euзoe slovo** det sproglige begreb, med basis i den almenmenneskelige kommunikationssituation. Vi er her i sproghandlingsteorien, i dagligsprogsfilosofien, hvor de andre begreber er forbundet med det litterære, det æstetiske, etiske univers. **Euзoe slovo**-begrebet føres så også over i det litterære univers, men det har udgangspunkt i det sprogligt kommunikative. Det er måske en af grundene til at det er et temmelig overset begreb som navngivet begreb, **euзoe slovo**: det er især litterater der beskæftiger sig med Bachtin. Og dette kan igen forbindes med den engelske oversættelse af begrebet, som kan få katastrofale følger for en sprogvindskabelig tilgang til Bachtin: **euзoe slovo** oversættes i den engelske udgave oftest til »another's word/discourse«, mere sjældent med »alien word«; man kan som læser af den engelske tekst få det indtryk, at »another's word« svarer til parole og »alien word« svarer til langue, selv om oversættelsen ikke er konsekvent. Denne mangel på konsekvens kan føre til mange misforståelser, som kunne undgås ved altid at oversætte **euзoe slovo** til f.eks. »another's word«, en andens ord.

Bachtin skriver i sin artikel om diskursen i romanen 'Ordet i romanen'³¹ om **eu**zoe slovo, at et af de største og væsentligste temaer for den menneskelige tale er fremmed tale, det fremmede ord, **eu**zoe slovo: »Vores tale er inden for alle områder i livet og ideologisk kreativitet overfyldt med fremmede ord« (VLIE, p.150).

Bachtin skriver samme sted at folk taler mest om hvad andre taler om. I det virkelige liv hører vi altid og overalt tale om hvad andre siger, om **eu**zoe slovo; når man lytter med vil man høre utallige udtryk som »han sagde«, »man siger« osv. Vi gengiver, vurderer, dømmes, reagerer ustandseligt på **eu**zoe slovo. Enhver samtale er fuld af gengivelse og fortolkning af **eu**zoe slovo. Bachtin påstår at over halvdelen af vores ord er **eu**zoe slovo, fremmede ord, andres ord, med varierende grad af præcision, distance, forudindtægtethed. Denne blanding af vores egne ord med de fremmede ord medfører betydningsmæssige ændringer: »den kontekst som omgiver det fremmede ord skaber en dialogiserende baggrund, hvis indflydelse kan være umådelig stor« (VLIE, p.152). Det er netop i de betydningsmæssige ændringer **eu**zoe slovos indflydelse skal ses. Det er vigtigt her at gøre klart at Bachtin faktisk taler om flere »slags« **eu**zoe slovo, fremmede ord. Han siger at halvdelen af vores ord er fremmede ord, ikke er vores egne. Er det så sådan at hvert andet er dit og hvert andet mit? Bachtin kommer ikke selv med forklaringen; man må læse sig til den ved samlæsning af alle hans værker. Vi har dels en gengivelse af hvad andre siger, andres ord, **eu**zoe slovo, en transmission (eng) (russ.: pereda*e*i), disse ord er selv fyldt med **eu**zoe slovo, bl.a. vores, samtidig med at de indvirker på den omgivende kontekst, vores ord, og går ind i den og ændrer den semantisk; ligesom vores ord, ved gengivelsen af **eu**zoe slovo, går ind i dem og ændrer dem semantisk; det vil altså igen sige en indre dialogisering i mere end én forstand. Det er en klarlæggelse af disse indviklede vekselvirkningsforhold og bevægelser jeg i en model søger at gøre rede for nedenfor.

Disse gengivelser af det fremmede ord, **eu**zoe slovo, med de semantiske og kontekstuelle forandringer det fører med sig, er forskellig i dagligdags sprog og litterært sprog, hvor det sidste med Bachtins ord bliver en repræsentation, et billede af sproget, og det første er sproget.

Bachtin skelner i »Ordet i romanen« mellem to slags **eu**zoe slovo som kan gengives i vores ord, hvilket kan udnyttes i romanen. Det ene er det autoritative ord (avtoritarnoe slovo), det er den religiøse, politiske, videnskabelige autoritets ord, faderens, lærerens ord. Det opfatter Bachtin som semantisk lukket, rigtigt, det blander sig ikke med de omgivende ord, det kan ikke være tostemmigt, men er altså selv alligevel fyldt med fremmede ord. Det andet **eu**zoe slovo, fremmede ord, er derimod semantisk åbent, påvirkelig af omgivelserne, det blandes med ens eget ord, det vækker nye uafhængige ord, det er halvt vo-

res eget og halvt andres. Dette ord kalder Bachtin »det indre overtalende ord« (eller indre argumenterende ord) og skriver om det:

»Det indre overtalende ord er et samtidigt ord, et ord, født i en zone af kontakt med en ufuldendt samtidighed eller det er et a-tidigt (ikke-samtidigt) ord; det henvender sig til sin samtidige og til sin efterkommer som en samtidig; for dette ord er det konstitutive et særligt koncept af lytter-læser-forstår. Ethvert ord involverer et bestemt lytterkoncept, hans apperceptive baggrund, graden af hans besvarelse (svar), det involverer en bestemt distance. Alt dette er meget vigtigt for forståelsen af ordets historiske liv. At ignorere disse momenter og nuancer fører til afmaterialisering (usagliggørelse) af ordet (til amortisation af dets naturlige dialogicitet)« (VLIE, p.158).

Det må siges at dette er det kommunikative, det indre dialogiserede ord par excellence.

Brugen af **eužoe slovo** i vores eget slovo fører til tostemmigheden. Men der er forskel på tostemmigheden i hverdagsprog og kunst. Tostemmighed i hverdagsprog kalder Bachtin for en tostemmig retorisk gengivelse af **eužoe slovo**, mens tostemmigheden i kunsten, nærmere bestemt romanen, kaldes tostemmig repræsentation af **eužoe slovo**, et billede af sproget.

Den talende person og hans ord, hvoraf halvdelen er **eužoe slovo**, står således i centrum af Bachtins interessefelt, og det tilsyneladende uden at ret mange hverken før eller efter Bachtin har opdaget det. Bachtin skriver om dette, at den talende og hans ord inden for alle områder af eksistens og verbalideologisk liv har denne betydning. Enhver ytring hos et socialt individ – fra en kort replik i dagligdags dialog til store verbalideologiske værker (litterære, videnskabelige og andre) – repræsenterer en betydelig del af de fremmede ord i åben eller skjult form, gengivet på den ene eller den anden måde. På næsten enhver ytrings territorium (Bachtins term) foregår der en intensiv vekselvirkning, interaktion, og kamp mellem ens eget og et fremmed ord, en proces hvor de prøver hinandens grænser af, eller som Bachtin udtrykker det »vederkværger hinanden dialogisk.« Ytringen er således en meget mere indviklet og dynamisk størrelse, end det forekommer alene ved studiet af dens genstandsrettethed og direkte enstemmige ekspressivitet. Bachtin skriver:

»Det faktum, at et af de vigtigste eksempler på menneskelig tale er selve ordet (slovo), er indtil nu ikke blevet tilstrækkeligt studeret og værdsat rent principielt. Der har ikke været en bred filosofisk synsvinkel på alle de hertilførende fænomener. Der har ikke været en forståelse for det spe-

cifikke ved denne del af talen, som kræver gengivelse og reproduktion af det fremmede ord: om det fremmede ord kan man kun tale ved hjælp af det samme fremmede ord, som ganske vist ind i det indfører sine egne intentioner og på sin egen måde belyser det ved hjælp af konteksten. At tale om ordet, som om enhver anden genstand, dvs. tematisk, uden dialogisk gengivelse, kan man kun når dette ord er rent objektivt, en ting; sådan kan man tale f.eks. om ordet i grammatikken, hvor det der interesserer os netop er ordets døde tingslige hylster« (*VLIE*, p.166-67).

I centrum står ordet og det fremmede ord, ytringen; afvist bliver den dialogiske, videnskabelige, tilgangs modsætning den monologiserende lingvistik.

En kommunikationsmodel

Det fremmede ords indflydelse på mit slovo, dvs. interaktionen i det kommunikative ord mellem slovo og **eu2oe** slovo, skal her forsøges illustreret i en model. En systematisering og skemativering af denne art går imod Bachtins dialogiske holdning, ifølge hvilken alt er i bevægelse, alle muligheder skal stå åbne; der må hverken være en begyndelse eller en slutning. En sådan model er en slags monologisering, men samtidig et nødvendigt tiltag hvis teorierne skal anvendeliggøres: Bachtins open-endedness-holdning, hans dialogiske tilgang er holdbar som teori; men hvis man skal bruge teorierne, anvende teorierne i praksis, må de fastfryses, monologiseres:

*Det indre dialogiserede ord i levende kommunikation. Retninger for vekselvirkningsforholdet (de indbyrdes bevægelser) mellem selve ordet, slovo, og det fremmede ord, **eu2oe** slovo:*

1. regressiv retning (bagudrettethed) med to orienteringer:
 - a. mod en historisk kommunikationssituation
 - b. mod den umiddelbart forudgående kommunikationssituation
2. progressiv retning (fremadrettethed) med to orienteringer:
 - a. mod den umiddelbart kommende kommunikationssituation (adressaten)
 - b. mod superadressaten (højere instans)
3. centripetal³² (mod sig selv)(gengivelse af fremmed tale)

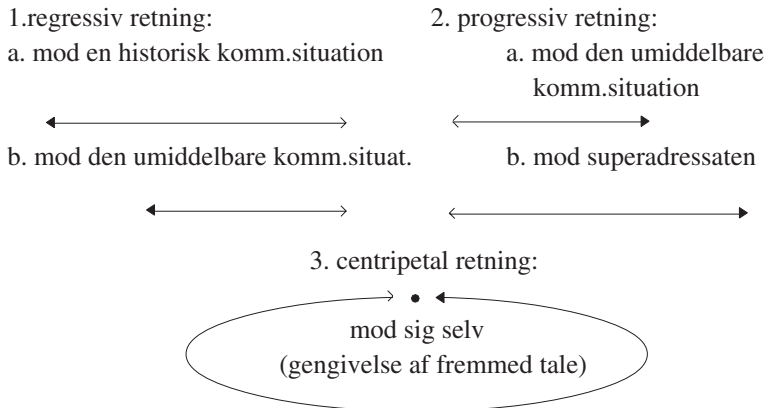
1: **eu2oe** slovo = spor af det allerede sagte

2: **eu2oe** slovo = foregribelse af adressatens svarforståelse

3: **eu2oe** slovo = afsmitning af dit ord i mit ord ved gengivelse af dit ord

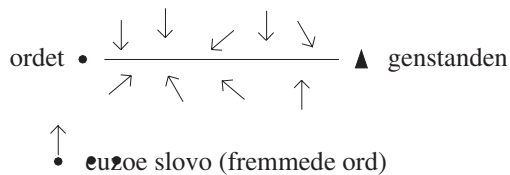
I det dialogiske ord er der spor af ordets forhold til det allerede sagte (nært og fjernt = 1), til det endnu ikke sagte (nært og fjernt = 2) og til det sagte om det sagte (= 3). Se figur:

Det dialogiske ord:

Som vist ovenfor må ordet, slovo, for at blive til ytring eller del af ytring, i levende kommunikation, som er det eneste sted hvor ordet lever, rettes mod en genstand. På vej mod genstanden møder slovo fremmede ord, **чужие slovo**, om samme genstand. Derved brydes slovo, ligesom i en prisme, ikke i genstanden, men i den dialogiske kreds den indgår i med fremmede ord, accenter, nuancer, i en vekselvirkning, interaktion. Resultatet af disse brydninger tager det med sig i sin ytringsform som dialogisk ord. Dette vekselvirkningsforhold (russ.: vsaimodeistvie) mellem ordet, slovo, og de fremmede ord, **чужие slovo**, kan grafisk illustreres således:

Det dialogiske ord:

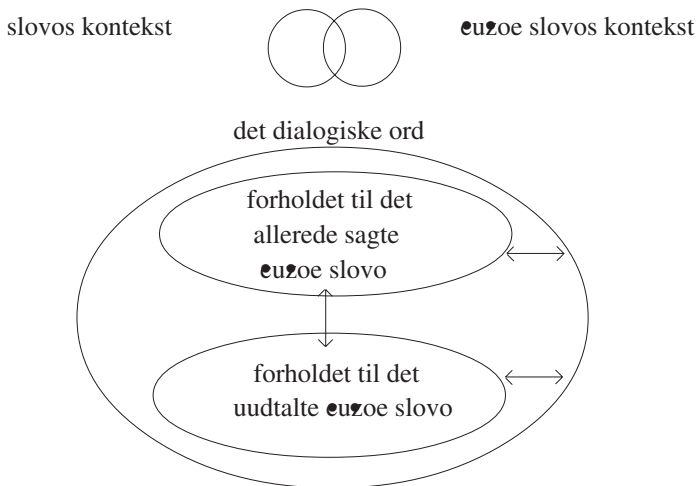

Med det strukturalistiske begrebsapparat³³ kan dette forklares således: Selve ordet på vej mod sin genstand, ekstensionen, vil før det møder de forskellige fremmede ord, **чужие slovo**, befinde sig på et semiologisk plan, den ydre verdens bidrag til betydningens fødsel, og svarer til kernesemer. Det fremmede

ord, **eužoe slovo**, træder til på det semantiske plan og vil svare til kontekstsemer. Men **eužoe slovo** begrebet er mere end som så, idet der er flere planer for dets bevægelser og indflydelse, det kan ikke forklares alene gennem det strukturalistiske begrebsapparat.

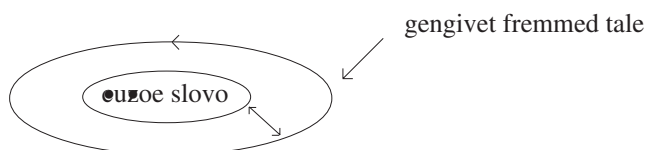
Modellen skal yderligere forklares således, med en terminologi bevidst tæt på Bachtins egen: Ethvert ord er rettet mod et svar og kan ikke undgå den dybere indflydelse fra svarordet, som det foregriber. Ordet dannes således i en atmosfære af det allerede sagte, samtidig med at det bestemmes af det endnu ikke sagte svarord, det vil med andre ord sige at afsender selv er modtager og i sin meddelelse tager hensyn til sin modtager. I svarordet modnes forståelsen, som altid er aktiv og dialogisk forbundet med svaret. Afsender er indstillet på modtagers forståelse, dvs. han trænger ind i modtagerens horisont, bygger sine ord op på fremmed territorium under hensyntagen til modtagers perception. De fremmede ord, **eužoe slovo**, der allerede ligger i meddelelsen, dvs. de ord ordet har mødt på vej til sin genstand, er tæt sammenflettede med de fremmede ord, **eužoe slovo**, i meddelelsen som foregriber modtagers svar. Ordet er således indre dialogiseret i mere end én forstand, hvorved ordet altid lever på grænsen af sin egen og en fremmed kontekst. Dette kan grafisk illustreres således:

Det dialogiske ord:

Det fremmede ord, **eužoe slovo**, kan også blive selve genstanden for vores tale, når vi taler om det andre siger, dvs. ved gengivelse af andres ord, fremmed tale. Dette kan grafisk illustreres således:

Det dialogiske ord:

Her går det fremmede ord som vi omtaler ind i vores ord og sætter spor, det er den centripetale retning, som retningsmæssigt adskiller sig fra de to andre, ved at være mere fastfrossen og konkret og ved, som nævnt nedenfor, at indeholde de to andre retninger. Denne retning er også den mest problematiske, fordi den hos især Volosjinov, men også hos Bachtin, får en pendant i fremmed tale, **eužaja ree**, som har en stor plads i Volosjinovs og Bachtins stilistik omkring russisk litteratur, hvilket ikke har relevans her.

De tre hovedretninger for det fremmede ords indflydelse på vores ord kan nu skitseres således: 1) den regressive retning, bagudrettet: vores ord er allerede fyldt med **eužoe slovo**, fordi vores ord er blevet brugt af andre før os, 2) den progressive, fremadrettet: vi foregriber i vores ord den andens, modtagerens, **eužoe slovo**, hans svar, hans forståelse, 3) den centripetale, omsiggribende: vi omtaler direkte andres ord.

Systemet kan beskrives som kinesiske æsker, fordi den tredje kategori indeholder både den første og den anden, og den anden kategori indeholder også den første. Systemet er også flerdimensionelt idet bevægelserne mellem selve ordet og **eužoe slovo** går i flere retninger. Dette kan umuligt illustreres på papir, her kommer de bachtinske teoriers indbyggede bevægelighed ham til gode og forhindrer en monologisering, en fastfrysning i en figur. Ordet har været brugt før, principielt helt tilbage til Adams tid, og vi kan ifølge Bachtin ikke alle sammen være Adam: (1a). Denne forståelse af ordet vil man kunne finde ved at slå op i *ODS* (Ordbog over det Danske Sprog) eller etymologiske ordbøger, og her se på forklaringerne. Modsat Bachtin mener jeg ikke at ordbogsordet er rent lingvistisk og kontekstfrit. Ordet har også spor i sig af fremmede ord, **eužoe slovo**, fra selve den kommunikationssituation vi befinder os i; dels spor i mit ord af det du, den fremmede, lige har sagt (1b), og dels spor af det jeg forventer du vil sige (2a). Denne forståelse af det fremmede ord vil man også kunne analysere sig frem til ved en sproghandlingsanalyse, hvor man ad semantisk vej bestemmer f.eks. indirekte sproghandlinger.

Disse bevægelser kan også illustreres gennem en semanalyse, hvor slovo og **eužoe slovo** bestemmes som kernesemer og kontekstsemer. Som nævnt ovenfor er en sådan analyse dog ikke tilstrækkelig, fordi den ikke tager højde

for bevægeligheden og æskesystemet. Og endelig har ordet spor af de *euзoe* slovo der gør dialogen uendelig, idet der ifølge Bachtin findes en sprogets overdommer. Det er ikke kun dig og mig der deltager i dialogen, men også andre, endog sproget selv som sidste instans, en superadressat: (2b). Endelig kan jeg gengive dine ord mere eller mindre direkte, som indirekte tale, dækket direkte tale, som citat m.m.; men disse dine ord vil sætte spor i form af fremmede ord i mine ord: (3). Denne forståelse er især behandlet af Volosjinov, men den rækker ud over forståelsen her, da den er meget stilistisk og knyttet til specielle, især russiske, litterære genrer.

Denne model som illustrerer min læsning af Bachtins dialogiske sprogteorier er et tilbud om en alternativ forklaringsnøgle til analyse af forskellige kommunikationssituationer, til en diskursanalyse, til en semantisk analyse.

Fordelen ved denne Bachtin-model er at slovo, ordet, ytringen, diskursen, kan ses under én sprogvidenskabelig vinkel, som i princippet ikke udelukker andre, men bygger på den samme begrebsforståelse, med tilføjelse af et meget brugbart, og for hele forståelsen af det bachtinske univers, vigtigt begreb, det fremmede ord. Modellen er fortolkningsåben og flerdimensionel uden at være for kompliceret; men vigtigst af alt: den opererer med to ligeværdige elementer, der er lige gyldige, dit ord og mit ord, i rummet mellem dig og mig.

Modellens anvendelighed skal afslutningsvis demonstreres med eksempler. Først gives nogle eksempler som samlet skal illustrere selve ideen det fremmede ord, men også vise dets brede anvendelighed og relativitet. Dernæst afprøves modellens anvendelighed på et autentisk eksempel med eksemplificering af hvert enkelt punkt i modellen.

Demonstration

På skolelærerens spørgsmål: »Hvor mange gange har jeg bedt jer om at tage jeres bøger frem?« svarer Frække Ole: »Ork, masser af gange«, Flittige Lise svarer: »Jeg har altså taget mine bøger frem for længe siden«, Dovne Lars svarer: »OK, jeg skal nok tage dem frem nu«, og Liu fra Kina der kun har været i Danmark i et år og gerne vil svare korrekt, siger: »Tre gange«.

Frække Ole ignorerer med sit svar bevidst det fremmede ord i lærerens spørgsmål, Flittige Lise opfatter lærerens fremmede ord som en bebrejdelse og reagerer på dette, Dovne Lars reagerer efter lærerens hensigt direkte på det fremmede ord ved at svare på ordren, og Liu fra Kina hører ikke det fremmede ord overhovedet, men svarer på den bogstavelige betydning, renset for fremmede ord, dvs. misforstår spørgsmålet.³⁴

Moderen der i bussen siger til søde lille Peter: »Kan du så få de fødder ned fra sædet, du ved jo godt at man ikke må have skoene oppe i møblerne, det gør vi jo heller ikke derhjemme«, siger ikke ret meget til sit barn, men hendes ord er fyldt med fremmede ord til medpassagererne om at hun godt ved hvordan hun skal opdrage sit barn. Denne form for det fremmede ord som kunne kaldes 'jeg-ved-godt-I-lytter-med-så-I-får-også-lige-lidt-information-med-på-vejen' kender alle der bruger offentlige transportmidler.

Den andens ord, den fremmedes ord, sætter sig altså spor i vores ord i form af andre betydninger som kan fremanalyseres som fremmede, kontekstbestemte semer, som fremmede ord.

Eksemplerne viser at begrebet det fremmede ord er elastisk. Det kan være et enkelt sem, det kan være flere semer der tilsammen bliver et semem, og det kan være mængden af alle fremmede semer der til sammen bliver ytringens budskab, svarende til illokutionen. Autor for mit slovo med de indbyggede fremmede ord vil altid være mig, men autor for de fremmede ord i mit ord, i mit slovo, er også dig, for det var engang dit ord, dit slovo. Således er den bachtinske ide om at jeg'et ikke kan opleve sig selv uden om du'et manifesteret semantisk i diskursen, som det fremmede ord i det dialogiske ord.

Vores ord er fyldt med fremmede ord i vores daglige omgang med hinanden. Vi forstår som regel hinandens fremmede ord, ellers kunne vi ikke kommunikere, vi kan spille på hinandens fremmede ord med polemik, ironi, sarkasme; det sker også vi misforstår hinandens fremmede ord. Jeg vil nu gennemgå et eksempel på det sidste efter min model over Bachtins fremmede ord.

Læreren der underviste i dansk som fremmedsprog, afsluttede sidste undervisningsgang med opfordringen: »Har I lyst til en kop kaffe?!« En russer reagerede ved at spørge hvad læreren egentlig mente med 'lyst', om han i det hele taget var interesseret i deres 'lyster', danskerne var også så hykleriske.

Udlændingens forståelse af lærerens brug af ordet 'lyst' er baseret på ordbogsbetydningen 'en tilbøjelighed' eller 'attrå' der skal tilfredsstilles, altså den betydning der ligger tæt på det engelske 'lust' og det tyske 'Lust', det vil sige den betydning der i mit skema svarer til 1.a. regressiv retning mod en historisk kommunikationssituation. Det vil sige en betydning der er befriet fra den umiddelbare kommunikationssituations kontekst. Adressaten, udlændingen, forstår kun de fremmede ord fra den historiske kommunikationssituation, ordets oprindelige betydning, og misforstår de fremmede ord i den umiddelbare kommunikationssituation; dels den regressiv retnings betydning af en forventning om at afslutte noget i den umiddelbare kommunikationssituation positivt (1.b.), dels den progressive retnings opfordring til at gøre noget ved denne forventning med indbygget krav om respons (2.a.), som ikke spørger til lyster, men opfordrer til fælles handling. Den centripetale retning (3) er repræ-

senteret ved adressatens (udlændingens) ord om afsenders (lærerens) ord, det vil sige gengivelse af fremmed tale, hvor han diskuterer/stiller spørgsmålstegn ved betydningen af lærerens udsagn. Den sidste instans i modellen, superadressaten (2.b.), er generelt repræsenteret som en distant størrelse, spørgsmålet vil altid eksistere, der vil altid kunne svares på det, tages stilling til det som her.

Således kan man fremanalysere de fremmede ord, *euзoe slovo*, nogenlunde svarende til kontekstsemer, i et enkelt kommunikativt slovo: 1.a.: attrå, lystbetonet tilbøjelighed, 1.b.: positiv afslutning, samhørighed, forventning, 2.a.: opfordring til fælles handling, bøn eller krav om reaktion, 2.b.: ikke et finalt ord i denne sag, åbenhed i og med at ordet er formuleret, uendelighed i og med at det er formuleret, 3.: tematisering af et begreb og dets brug i denne situation.

Oplistningen kunne fortsætte og varieres individuelt, men den er dog ikke uendelig. En sådan fremanalyse af de fremmede ord er dog mere end en oplistning af kontekstsemer. De fremmede ord synliggøres ved hjælp af modellen i en tidsdimension ved at blive sat ind på en tidslinje, og i en kommunikationsdimension ved at blive placeret og retningsbestemt i forholdet mellem afsender og modtager. Modellen tilbyder på denne måde en mere nuanceret analyse af betydningen i kommunikationen mellem en afsender og en modtager ved at fokusere på det fremmede ord. Modellen tilbyder et værktøj til fremanalyse af det fremmede ord.

Eksemplerne illustrerer også at det fremmede ord nødvendigvis må være et centralt begreb inden for de opregnede sprogområder i starten af denne artikel: sprog som erkendelse, sprog som handling, sprog som tegn og sprog som kommunikation:

Jeg spejler mig selv i andres øjne, jeg *erkender* mig selv gennem andre og deres reaktion på mig, manifesteret som det fremmede ord i mit ord (Peters mor og hendes medpassagerer).

Med mit slovo, mine ytringer, *handler* jeg, f.eks. med opfordring. Denne opfordring kan ved hjælp af fremmede ord gøres indirekte. Min sproghandling kræver en modhandling, modtagerens svar. Det fremmede ord i modtagerens svarhandling kan manifestes som forskellige former for forståelse, heriblandt misforståelse (dvs. forskellige reaktioner på den perlokutionære handling) (lærernes og elevernes sproghandlinger i alle eksemplerne).

Det fremmede ord manifesterer sig som semer der alene eller til sammen kan »oversættes« til *tegn* (alle eksemplerne og analysen af »lyst«).

Det fremmede ord er den vigtigste semantiske faktor i *kommunikationen* mellem afsender og modtager fordi mit ord foregriber dit svarord og vi skiftes til at være afsender og modtager (alle eksempler).

Eksemplerne er ikke taget fra Dostojevskijs polyfone romaner. Eksemplerne er taget fra det virkelige liv, der hvor sproget ifølge Bachtin virkelig lever, der hvor sproget skal studeres. Ansvarligheden går begge veje. Bachtin er hermed blevet »taget på ordet«, hans teorier er hermed forsøgt afprøvet på sprogbugen.

Сужие slovo, det fremmede ord, er et vigtigt begreb i Bachtins sprogteorier, og et begreb der har stor plads i hele hans samlede produktion. Det kan undre at det ikke har vundet større udbredelse som navngivet begreb. Som Bachtin selv skriver:

»Den komplicerede interaktion med fremmede ord i alle sfærer inden for kultur og anden aktivitet fylder hele menneskets liv... Det har stor betydning for personligheden, for *mig* som menneske« (EST, p.348).

Noter

1. I sprogvidenskabeligt regi er Bachtins teorier blevet brugt til studier af børnesprog, f.eks.: John Dore: »The Emergence of Language from Dialogue« in *Bakhtin in Contexts* (ed. Amy Mandelker), Evanston, Ill. 1995; til studier af interaktion i klasseværelset, f.eks.: P.Staragina:Реџ': *Opyt postroennija uџebnogo kursa dlja mlad-sich skol'nikov po M.M.Bachtinu*. The Seventh International Bakhtin conference, Moscow 1995, book II. Norman Faircloughs brug af Bachtins intertekstualitetsbegreb må nærmest rubriceres under sociologi, selvom han selv bruger betegnelsen 'linguistics', se Norman Fairclough: *Discourse and Social Change*, Cambridge 1992, og *Critical Discourse Analysis. The critical study of language*, London 1995. Begrebet 'lingvistisk' bliver brugt meget bredt i Bachtin-forskningen, nærmest synonymt med 'sproglig'. Bachtin-centrets database har 319 opslag til ordet 'language' og 315 (mange gengangere) til ordet 'linguistics'; men de fleste titler omhandler litteratur, filosofi, semiotik. For en mere generel indføring i Bachtin som sprogteoretiker se: Michael Holquist: *Dialogism. Bakhtin and his World*. Routledge, London and New York, 1990, Gary Saul Morson and Caryl Emerson: *Mikhail Bakhtin. Creation of a Prosaics*. Stanford, 1990, og Tzvetan Todorov: *Mikhail Bakhtin. The Dialogical Principle* (transl. Wlad Godzich), Manchester, 1984.
2. Michail M.Bachtin: *Problemy Poџetiki Dostojevskogo*, Kiev 1994 (org.1963) (herefter forkortet PPD), Michail M.Bachtin: »Teksten som problem i lingvistik, filologi og andre humanistiske videnskaber. Forsøg på en filosofisk analyse« i *K&K 79* (1995) (herefter forkortet TsP).
3. Bl.a. i »Problema reџevych џjanrov« (Problemet talegenrer) i EST. V.N. Volosjinov bruger i endnu højere grad end Bachtin plads på kritik af Saussure i *Marxizm i filosofija jazyka* (Marxism and the Philosophy of Language), Leningrad 1930. Om Bachtin/Saussure se også Holquist 1990.
4. Michail M.Bachtin: *ѐstetika slovesnogo tvorџestva*, Moskva 1979, p. 272 (herefter forkortet EST).

5. Bachtin men især Volosjinov polemiserer dog mod Vossler-skolen. Volosjinov bruger en del plads på denne polemik i *Marxism and the Philosophy of Language*, se note 3.
6. Frugtesløs fordi det aldrig kan bevises juridisk, frugtesløs fordi diskussionen for og imod uden konstruktive resultater har stået på siden Ivanov i 1970 påstod at Volosjinovs navn var synonymt med Bachtins. Rent stilistisk kan der påvises store forskelle mellem Bachtins og Volosjinovs tekster. Om forholdene omkring de disputerede tekster skriver Bachtin selv i det eneste eksisterende brev herom: »Jeg kender udmærket bøgerne »Den formelle metode« (P.N.Medvedevs bog) og »Marxisme og sprogfilosofi«. V.N.Volosjinov og P.N.Medvedev var mine salige venner; i den periode hvor disse bøger blev skrevet havde vi den allertætteste kunstneriske kontakt. Desuden bygger det grundlæggende i disse bøger og i mine arbejder om Dostoevskij på en fælles idé om sprog og kommunikation ... Det bør bemærkes at tilstedeværelsen af en fælles idé og kontakt i arbejdet ikke reducerer selvstændigheden og originaliteten i hver enkelt af disse bøger. Hvad angår andre arbejder af P.N.Medvedev og V.N.Volosjinov, så ligger de på et andet plan, som ikke afspejler en fælles idé og som jeg overhovedet ikke har nogen del i.« I forord af N.L.Vasilev til V.N.Volosjinov: *Filosofija i sociologija gumanitarnych nauk* (De humanistiske videnskabers filosofi og sociologi), Izdatelstvo Asta-Press LTD. Sankt Peterburg, 1995, p 18. Diskussionen om de disputerede tekster kan man læse om i de fleste introduktioner til og indførende tekster om Bachtin, se f.eks.: Gary Saul Morson & Caryl Emerson (eds.): *Rethinking Bakhtin. Extensions and Challenges*, Illinois 1989, og Todorov 1984.
7. Volosjinov beskæftiger sig derimod med begrebet 'fremmed tale' (чужая речь) som i engelsk oversættelse er blevet til 'reported speech', som er 'syntaktiske skabeloner' som er inkorporeret i teksten som andres ytringer i form af direkte tale, indirekte tale, dækket direkte tale med et par variationer, og som Volosjinov bruger i sine stilistiske analyser af Dostjevskij, Gogol, Pusjkin m.fl.(Volosjinov 1930). Det fremmede ord derimod er et Bachtinsk begreb, meget bredere distribueret og meget sværere at definere (se nedenfor).
8. Denne opdeling skal tjene som en forenkling i positiv forstand, og den tager med vilje udgangspunkt i sproget, som er denne artikels erklærede mål, og ikke i tænkningen.
9. Denne tankegang gennemtrænger hele Bachtins forfatterskab og kan knyttes an til dialogifilosofien fra Humboldt til Buber. Den neo-kantianske side af Bachtins teorier, påvirkningen fra Marburgerskolen, Cohen, Cassirer m.fl. er et stort område inden for Bachtin-forskningen som har fået fornyet opmærksomhed inden for de seneste år efter oversættelse af *K filosofii postupka* (Mod en handlingsfilosofi). Se bl.a. Michael Holquist: »Introduction. The Architectonics of Answerability.« i *Art and Answerability. Early Philosophical Essays by M.M.Bakhtin.* (eds. Michael Holquist and Vadim Liapunov), Austin, Texas 1990.
10. J.L.Austin: *How to do things with words*, Oxford 1961. John R. Searle: *Speech Acts. An essay in the philosophy of language.* Cambridge 1974.
11. Ludwig Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen*, Frankfurt 1967. Om Austin, Searle, Wittgenstein og Bachtin se også: Per Linnell og Ivana Markova: »Acts in Discourse. From Monological Speech Acts to Dialogical Inter-Acts« in *Journal of the Theory of Social Behaviour*, vol. 23, Oxford, 1993.
12. Todorov 1984 (se note 1).
13. Anker Gemzøe: *Metamorfoser i Mellemtiden. Studier i Svend Åge Madsens for-*

fatterskab 1962-1986, København/Aalborg 1997.

14. Allan Reid: *Literature as Communication and Cognition in Bakhtin and Lotman*. New York and London, 1990.
15. En af de vigtigste ikke-litteraturvidenskabelige og ikke-filosofiske indfaldsvinkler på Bachtin (og Volosjinov) inden for Bachtin-forskningen er den semiotiske. Inden for den mere brede forståelse af semiotik fra kulturstudier, antropologi, sociologi, over film, psykologi, til feminisme er Bachtin-litteraturen enorm. For en mere snæver tegn-specifik forståelse kan der henvises til Bachtin-artikler i tidsskrifterne *dispositio* og *American Journal of Semiotics*.
16. Se note 3.
17. Charles Sanders Peirce: *The Philosophy of Peirce. Selected Writings* (ed.: J. Buchler), New York, London, 1940. Se også Michael Holquist 1990.
18. Se note 2.
19. Julia Kristeva: »Word, dialogue and the novel« in *The Kristeva reader*, Oxford 1986, og T.Todorov (se note 1).
20. Todorov, p.24 (se note 1).
21. Om Bachtins definition af ytring se ovenfor.
22. Dette sidste begreb forklares ikke yderligere. Michail M. Bachtin: *Voprosy literatury i estetiki*, Moskva 1975, p. 76 (herefter forkortet VLIE).
23. »Tale« på russisk »reč'«, er det modsatte af »det at tie« og er således direkte oversætteligt til det danske »tale-« og det engelse »speech«.
24. Om definitioner af Bachtins »slovo« se også introduktioner til og ordforklaringer i oversatte værker.
25. Volosjinov p.87 (se note 3).
26. I indledning til M.M.Bakhtine: *La poétique de Dostoevski*, Paris 1970, p.13.
27. Kristeva p.38 (se note 18).
28. Todorov p.48 (se note 1).
29. Fairclough 1992, p.101 (se note 1)
30. Se også note 5 om Volosjinov.
31. »Slovo v romane« i VLIE (se note 22).
32. Dette er en term jeg har valgt til min model som modsætning til centrifugal, og den skal ikke forveksles med anden brug af ordet i den litterære Bachtin-forskning. Bachtin har så vidt jeg har læst mig til ikke selv brugt denne term.
33. F.eks. A.J. Greimas: *Strukturel semantik*, Kbh. 1974.
34. Som det er fremgået af modellen og vil fremgå af gennemgangen nedenfor, skal det fremmede ord ikke forstås som det leksikalske ord, men som en betydningsinstans spændende fra et til en mængde semer.

